

UDC 821.161.2'05.08КРИМСЬКИЙ:[323.15(477):316.347

EVOLUTION OF THE NATIONAL IDENTITY OF AHATANHEL KRYMSKY AND LANGUAGE MARKERS *WE* AND *OURS*

M. Zhuykova

DSc (Philology), Professor
Lesya Ukrainka Volyn National University,
13, Voli av., Lutsk, 43025, Ukraine
mzhujkova@gmail.com

Ahatanhel Krymsky began to comprehend his ethnicity early on; as he grew up in a Russian-speaking environment and early showed a penchant for different languages, the language factor, as well as the genetic affiliation to an ethnic group, could not determine his nationality. Ukrainianness of Krymsky was the result of his own volitional choice, which was based not so much on rational as on emotional, sensory and aesthetic foundations. The psychological factor also played a significant role: Ahatanhel Krymsky had a bitter conflict with his surroundings during his years of study in Kyiv (both teachers and students, and with his parents), which contributed to the search for his own identity.

Krymsky's declared Ukrainian orientation did not immediately acquire certain established forms and meanings. In the early 1890s, while he was in Moscow, he thought a lot about the issue of national betrayal, renegation, sought rational support for his Ukrainianness, while experiencing a sense of kinship with both languages: Ukrainian and Russian.

Ahatanhel Krymsky often used the pronouns *WE* / *OURS* in the texts which were written during the 1890s and addressed to Ukrainian-speaking readers of both Galicia and the Russian Empire.

These pronouns serve as a means of identifying the speaker with a certain real or imaginary group of people. Inclusive *WE* denotes a group "speaker plus addressee", while exclusive *WE* indicates a group in which the speaker does not include his addressee.

By the nature of the reference of pronoun groups with *WE* and *OURS*, it is possible to trace with whom and on what grounds the speaker identifies himself.

Ahatanhel Krymsky built *WE*-groups in different ways. You can find in his texts manifestations of full ethnic and linguistic solidarity with the addressee (inclusive *WE*-group), cases of using *WE* / *OURS* with an indefinite reference, as well as many exclusive *WE*-groups that demonstrate opposition between the author and his reader.

The latter may be a manifestation of Ahatanhel Krymsky's unconscious desire to oppose himself and the addressees on a certain basis (linguistic, local, ethnic).

In general, it should be noted that the nature of Krymsky's use of language markers of identity is not chaotic and accidental; their use reflects the complex path of evolution of the national self-consciousness of an outstanding individual in the absence of a nation-state and a national language.

Keywords: national self-awareness, Ahatanhel Krymsky, linguistic markers of identity, pronouns *WE* and *OURS*, inclusive and exclusive use of pronouns

ЕВОЛЮЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО ТА МОВНІ МАРКЕРИ *МИ* І *НАШ*

М. В. Жуйкова

Про національне самоусвідомлення Агатангела Кримського, про етапи, форми та способи його "вростання" в українство написано вже чимало, зокрема цьому

© 2021 M. Zhuykova; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

присвячено глибоку роботу С. Павличко [Павличко 2000], статті Ю. Шеремети [Шеремета 2008], Г. Корольова [Корольов 2015]. Сам Кримський надавав неабиякої ваги проблемі етнічної ідентифікації індивіда, яка в нього тісно перепліталася з питаннями культурного розвитку етнічної спільноти, мовної ситуації, народницьких політичних рухів.

У зв'язку зі складною проблемою національного розвитку та ідентифікації варто почати з важливих положень сучасної теорії етногенезу: по-перше, з питання про ті чинники, що впливають на формування та розвиток етносів, а по-друге, з проблеми співвідношення між етнічною спільнотою та індивідами, що її становлять. Зараз у націології домінує переконання, що жодний чинник, який раніше вважався вагомим при визначенні окремішності етнічної спільноти (а це расова та генетична єдність, спільна територія, ландшафт, єдиний господарський лад, навички, мова, релігія тощо), не може розглядатися ані як необхідний, ані як достатній, хоча кожний з них робить певний внесок у формування етнічної групи. Водночас набула поширення ідея щодо нематеріальної природи чинників, які цементують етнічну спільноту, сприяють її цілісності і в такий спосіб забезпечують подальший розвиток етносу. Ця ідея чітко сформульована Анатолієм Свідзинським у його монографії “Синергетична концепція культури”: “Вирішальне значення для етнічної самоідентифікації людини має внутрішній вольовий акт [розрядка наша. – М. Ж.], яким вона відносить себе до певного етносу, зважуючи інтуїтивно всі об’єктивні та суб’єктивні чинники” [Свідзинський 2013, 280–281]. Оцей внутрішній вольовий акт може виявлятися загалом непотрібним, якщо особа існує в достатньо гомогенній етнічній спільноті і вважає себе її частиною; проте вага такого вибору зростає в міру того, як людина усвідомлює своє оточення (і себе в ньому) як етнічно (чи лінгвально) “роздвоєне”, неоднорідне, гетерогенне, у якому можуть існувати різні полюси тяжіння. Саме тут і постає необхідність внутрішнього вибору. Наслідки акту етнічної самоідентифікації в різних людей набувають різних форм і виявів: від декларування свого різкого розриву з однією етнічною спільнотою і переходу до іншої (як у Вільгельма фон Габсбурга) і аж до пасивного прийняття того вибору, до якого людину підштовхує держава і соціум в умовах домінування імперської національної політики (переведення дітей до “престижних” шкіл з нерідною мовою викладання, відмова від передплати видань рідною мовою тощо, аби “бути як всі”).

Цілком зрозуміло, що Агатангел Кримський як науковець і мислитель не міг не рефлексувати над питанням своєї етнічної належності, адже його українство не було набутих з народження, а формувалося поступово під впливом багатьох зовнішніх та внутрішніх обставин, часом випадкових. Як зазначає Соломія Павличко, “Агатангел Кримський був українцем не за походженням, а за свідомим і, треба сказати, пристрасним вибором. Кримський створив свою українську ідентичність власними руками, тобто, точніше, власним інтелектуальним зусиллям і почуттями” [Павличко 2000, 217].

Знаходимо в епістолярній спадщині Кримського виразні свідчення його етнічної еволюції, зокрема в листах до Омеляна Огоновського, Михайла Павлика та інших галичан, у листах до його московських кореспондентів (Всеволода Міллера, Федора Корша), а особливо в листуванні з Борисом Грінченком. Національне самовідчуття Кримського не було таємницею для його близького оточення, він часто виявляв своє ставлення і до “мужицької” української мови, і до мовлення “українофілів”, і до російської як мови тогочасної науки, і до тих українців, що були сформовані в російському оточенні. Відповідну інформацію можна знайти у збереженому епістолярії Кримського, у полемічних статтях, у спогадах про нього.

Він був вихований у російськомовному середовищі (сім’я, “міське училище” у Звенигородці, прогімназія в Острозі, гімназія та колегія в Києві). Навчання в Москві і перспектива блискучої наукової кар’єри російського вченого також мали б

формувати однозначний вектор національної свідомості Кримського. Він змалку знав, що не був, як і його батьки, росіянином за кров'ю; не був він також і генетичним українцем. Здається, йому ніколи не спадало на думку позиціонувати себе поляком, попри те що польською розмовляла його мати Аделаїда (ї хлопець ще в дитинстві вивчив цю мову). Вибір національної ідентичності міг бути лише наслідком власного рішення, до якого Кримського підштовхували різні життєві події, що відбувались у часи його навчання в колегії Галагана.

Сам Кримський у відомому листі до Огоновського 1893 р., оповідаючи про себе, обережно повідомляє про свою еволюцію в напрямку українства: “Через віщо я писав тоді по-українськи, не згадаю” (йдеться про віршовані переклади з англійської та наслідування Гете для рукописного журналу, що його таємно видавали учні в колегії Галагана) [Кримський 1973, 118], “українство вросло в мене органічно, без мого відома” [Епістолярна спадщина... 2005, 161]. У листі до Корша від 5 жовтня 1897 р. Кримський (у зв'язку з проблемою перекладів творів світової літератури українською мовою) пише: «Когда мне было всего 15 лет и мы в классе переводили “Одиссею”, у меня явилось совершенно безотчетное желание перевести читаемое стихами, чтобы лучше почувствовать его красоту; я начал приводить свой план в исполнение, взялся за перо и стал писать, и вышло так, что сами собой написались слова малорусские, а не русские». Він приписав своє прагнення “бессознательному побуждению” [Епістолярна спадщина... 2005, 253]. Згадані Кримським факти про його перші переклади, коли він почав відтворювати чужомовні поетичні твори українською, а не російською, як можна було очікувати в російськомовному середовищі, припадають на час його навчання в колегії Галагана. Очевидно, на вибір мови були свої причини.

Як можна припускати, у навершенні до українства вагому роль відіграв стан гострої непримиренності Агатангела з оточенням (як з викладачами і вихователями, так і з учнями), про що він писав у відвертому листі до Бориса Грінченка в червні 1892 року [Епістолярна спадщина... 2005, 79–85]. Це протистояння (як пише сам Кримський, “ненависть супроти педагогів”) доходило до таких меж, що хлопця вважали в колегії мало не божевільним і не виключили лише через те, що він завжди був першим учнем; після якоїсь його зухвалої витівки (Агатангел навіть у листі до Грінченка не зізнався, що саме він накоїв) Кримського відсторонили від занять і відправили на місяць додому, викликавши телеграмою батька Юхима Степановича.

Слід також згадати й конфронтацію між Агатангелом та батьком, яка тривала впродовж багатьох років. Юхим Степанович, як всі інші члени сім'ї, розмовляв російською мовою. У сімейних непорозуміннях Агатангел був схильний звинувачувати характер батька, приміром у листі до Франка Кримський повідомляв про свій стан здоров'я 1893 року і жалівся, що не зміг відпочити після важкої хвороби: “Додому я їхати не хотів, бо деспотична натура мого батька була би мене геть зденервувала” [Кримський 1973, 139]. Ці вельми обмежені відомості про стосунки між батьком і сином чудово доповнює проза молодого Агатангела, зокрема оповідання “В народ!”, написане ним 1890 р., а надруковане вперше у Львові 1891 р. з підзаголовком “Побреженька без тенденції”. Цей твір увійшов у збірник Кримського “Повістки і ескізи з українського життя”, що був виданий 1895 р. стараннями Михайла Павлика (далі цитуватимемо текст саме за цим виданням). В основу оповідань, як твердить Кримський у передмові, він поклав реальні події і переживання, зафіксовані в його тодішньому щоденнику [Кримський 1895, III].

В оповіданні введено двох персонажів, зліплених з того самого прототипу – юного Агатангела. На початку зображено глибокий світоглядний конфлікт між священником отцем Кирилом та його сином-студентом на ім'я Микита; у деяких деталях описані стосунки відтворюють факти з життя самого автора в часи його навчання в Москві. Микита, як і Агатангел, студент столичного університету, він

сам заробляє собі на життя і навчання; декілька років поспіль Микита не приїздить на канікули до батька, а працює “на кондиції”, тобто готує учнів з багатих сімей до гімназійних іспитів. Описуючи стиль, у якому Микита розмовляє зі своїм батьком (“Всі свої речі студент висловлював убійчо-холодним, погордливым тоном, з повним почуттям своєї незрівняної переваги”), Кримський, безперечно, характеризує свою власну манеру спілкуватися з рідними, що, зрозуміло, означало існування між ними нездоланного психологічного бар’єру.

Головний герой оповідання, вчорашній гімназист Павло, перебуває в батьковій садибі на Київщині в очікуванні переїзду до Києва, де планує навчатися в університеті. Його образ подано як підкреслено карикатурний, однак у ньому збережено чимало рис подібності з самим автором (короткозорість, вживання французької мови, передплата галицької “часописі”, відвідування концерту Миколи Лисенка в Києві тощо). Перед читачем розгортається іронічний погляд Кримського на самого себе, яким він був відносно недавно, по закінченні колегії Галагана. Павло – “українофіл вже з півроку” (напевно, з моменту якоїсь визначної події у власному житті, про яку не може забути), створив у своїй голові уявний ідеал українця, простого мужика, якого він має навчити “свідомо ненавидіти кацапів” [Кримський 1895, 203]. Однак ті реальні українці, з якими Павло стикається вдома, виявляються зовсім далекими від цього ідеалу, і замість замилювання ними герой весь час дістає лише приводи для роздратування. Приміром, служниця Оксана називає фортепіано “картопляном”, не може запам’ятати ім’я собаки Аякс, придумане Павлом, і кличе пса Олексом; це спричиняє у хлопця черговий напад обурення її невіглаством: адже дівка “ніколи не чувала за таких усіх відомих героїв з Іліади!” Павло вирішує пошукати справжніх українців у ближньому селі і вирушає туди вбраний по-народному, з “Наймичкою” Шевченка в кишені і з планом майбутнього роману в голові. Цей омріяний роман, який було майже написано під час двогодинної мандрівки в село, має створити Павлові славу великого письменника і піднести його “над всякими Мирними, Франками та Левицькими”. Закінчуються Павлові пригоди в той день вельми прикро, адже народ в особі простих бабів і мужиків не просто не розуміє його щирих українофільських намірів, а й сприймає за злодія, обзиває московським шахраєм, обшукує з ніг до голови, “щедро вгощає товчениками” і нацьковує на нього собак. Глибоко принижений і покусаний герой, що так несправедливо постраждав за національну ідею, вирішує порвати зі своїм українофільством: “Я вже не маю ілюзій і ненавидю той каторжний народ, тих хлопів, дикарів. Поляки дуже до ладу звуть їх *bydlo*”. Але ж Павло має бути кимось! Кримський так описує болісні емоційні роздуми свого героя: “А стати кацапом? – тьху! Та я ж і кацапів ненавидю, татарву отую!” [Кримський 1895, 230]. Зрештою на ранок, трохи заспокоївшись, Павло знаходить прийнятний для себе психологічний вихід (він українець та інтелігент, його доля – любити Україну “палкіше од усіх”, а “мужицьку” державу Україну хай творить хто хоче). Завершує оповідання опис повного щастя, що охопило хлопця: він щиро хреститься і палко шепоче: “Українонька моя! Як я тебе люблю!”

Іронія, дотепні пасажі і гротескові ситуації, що ними Кримський наповнив текст оповідання “В народ!”, не можуть приховати від читача його основного сенсу: людина в молодому віці шукає свою національну ідентичність, цей пошук болісний і тривалий, сповнений оман і помилок, однак цей шлях треба пройти, щоб мати під ногами твердий ґрунт любові, а не ненависті.

Як і дії гімназиста Павла чи студента Микити, так і вчинки юнака Агатангела часто були епатажними, спрямованими на збурення “благопристойного” оточення. Одну з форм такої поведінки він сам описує в листі до Грінченка: під час літніх канікул у Звенигородці гімназист Агатангел часто відвідував аматорські спектаклі, вбираючись у найгірший одяг (приходив не в чоботах, як було прийнято, а в подертих пантофлях), а до свого молодшого брата Сіми публічно звертався то

українською, то французькою мовою. “Останнє я робив на те, – пише Кримський, – щоб показати, що я вмію не тільки російської, ба навіть ще аристократичнішої мови, а все-таки вкраїнську шаную більше, бо вона мужицька. Я тоді багацько викидував таких штук, бо одно, що був зовсім ще хлопчина, а друге – хтілося драгувати своїм мужицтвом” [Епістолярна спадщина... 2005, 83–84]. “Панич” Павло в оповіданні “В народ!” також демонстративно розмовляє “мужицькою” мовою, а на питання гостя, з якої причини він це робить, пафосно повідомляє про те, що він українець і хоче, щоб всі про це знали. Змальовує Кримський і деякі інші “штуки” свого героя, які явно виходять за межі вихованості, а подекуди й пристойності.

Поданою згадкою про свої витівки, Кримський у тому ж розлогіму листі зауважував Грінченкові: “Грунт до українофільства в мене був вже давно приготований”. Чим же сам був приготований цей грунт тоді, у часи навчання в російськомовному Києві, можна лише здогадуватися (ми не знаємо достеменно, яку роль відіграло в наверненні до українства знайомство з Лесею Косач на концерті Лисенка, коли і їй, і Агатангелу було по 16 років).

Як часто буває в молодому віці, гостре бажання протиставити себе тим, кого зневажаєш, віддалитися від них за багатьма різними параметрами стає поштовхом для пошуків власної сутності, і тут конче потрібний еталон, зразок, ідеал. У випадку молодого Кримського одним з полюсів тяжіння став Павло Житецький, визначний український мовознавець, історик української мови та дослідник її пам’яток. У 1874–1893 рр. він викладав російську словесність у Колегії Галагана, одночасно займаючись науковою роботою. Житецький не приховував перед деякими учнями своїх національних симпатій, хоча, зрозуміло, друкував наукові праці та викладав російською мовою. Кримський докладно конспектував лекції Житецького зі словесності і через декілька років, на прохання свого вчителя, передав йому два великих списаних зошити [Василюк 2014, 67]. У листі до Житецького з Москви в 1893 р. Кримський писав: “Я повсігда раз у раз згадував за Вас, мого незабутнього вчителя. Адже мої громадські пересвічення й ідеали повиростали з тих гадок, які Ви мені прищепили, коли я був школярем...” [Кримський 1973, 121]. Ідеали Кримського, на які він тут натякає, передусім стосувались української національної орієнтації; цілком певно, що саме під впливом Житецького Агатангел поволі здійснював свій перехід до української ідентичності.

Отже, українство молодого Кримського виростало на емоційному тлі, утверджувалось більше через переживання, відчуття, ніж через *ratio*. “А треба Вам сказати, – пише він до Грінченка, – що я тоді, судячи по симптомам, був зовсім закоханий в Україну” [Епістолярна спадщина... 2005, 89], що в точності відповідає описаному самим Кримським екстатичному стану Павла. Ті ж “симптоми” зображені ним в автобіографічній оповідці “Psychopathia Nasionalis”, що була надрукована вперше в галицькому виданні 1895 р. Оця винесена в заголовок “національна психопатія” набуває, власне, форм гострого неприйняття всього російського (“Москва мені була огидла й остогидла”), яке не можна було пояснити раціонально. Герой сам знає, що ним рухає лише емоційна оцінка, а не усвідомлення реалій і стану речей: “Хіба ж можу я звеліти своєму чуттю або мозкові, щоб він навіть на мент не пускав до себе москвожерських думок?!” [Кримський 1895, 234].

Однак усвідомлення власного українства не було (та й не могло бути) в молодого Кримського одразу остаточним і безповоротним. Про це свідчить і лист до Грінченка 1893 р., де Агатангел описує свої роздуми щодо етнічної належності: “Я собі частенько філософствую на вплив крові на національні симпатії. Нема такого впливу! Адже оті великоруські селяни, яких я зустріваю, по крові ніби мені і рідні, а чом же я до них обоятний? Чом, коли я на них дивлюся, мене тягне на Україну, дарма що я зовсім не українець, мене тягне до селянина-українця з його мовою, з його обличчевим типом, з його, нарешті, вбранням?” (цит. за [Павличко 2000, 236]).

Молодий Кримський, сформований в умовах Російської імперії, ще не раз повертався до питання “національної зради”. Ось що він писав у полемічній замітці “За ким стоїть Україна?”, що була надрукована 1893 р. в часописі Української радикальної партії “Народ”: «Живе собі, скажемо, на Україні чоловівьяга, його не тільки батьки, а й діди говорили в сім’ї вже не інакше, як по російськи; сам він одержав виховання в російській школі; словом, він с пупьяночку почувався Росіянином, російство вросло в його органічно. Чи ж може тут бути мова про “зраду”?» [Кримський 1893, 128]. Як доречно припускає Соломія Павличко, Кримський пише передусім про самого себе [Павличко 2000, 234]. Дуже показовою є тотожність виразів у тексті цієї полемічної замітки та в листі до Огоновського того ж 1893 р.: “російство вросло в нього органічно” та “українство вросло в мене органічно”. То хто ж він такий? Постійні міркування про “зраду”, “ренегатство” є виявом внутрішньої боротьби, роздумів про національне роздвоєння, що не дає спокою і примушує вдаватися до переконування самого себе у правильності свого вибору¹.

Кримський приїхав до Москви з яскраво-чуттєвим усвідомленням своєї національної “інакшості” від росіян, яке він сам постійно підживлював цілковитим неприйняттям всіх виявів “російщини”, а особливо мови. В оповістці “Psychopathia Nasionalis” він пише: “Мені здавалось, що російська мова – то ніби не є та сама мова, з якою я поріднився змалечку, на якій я вчився по школах, яка мені рідна, може, не менш од української. Іноді мені здавалось... ніби я російської мови навіть не розумію; іноді, знов, я сердився, нащо я добре знаю тую мову, – краще було б забути її геть до нащадку” [Кримський 1895, 235–236]. Зауважимо тут декларування відчуття “порідненості” з обома мовами: російською та українською, де українська все ж виступає певним еталоном, основою мовної ідентифікації. Зрозуміло, що ці мовні страждання Агатангела не могли вилитися в жодні реальні вчинки, адже відмова від російської мови тоді означала крах наукової кар’єри і всіх честолюбних планів.

Українство Кримського спонукало його нав’язувати контакти з галичанами, бо тоді в Галичині існувала можливість для використання української мови в освіті, науці і публічному житті. З 1891 р. молодий Кримський починає активну публіцистично-наукову діяльність, дописуючи як до галицьких, так і до київських та московських видань. При цьому він, очевидно, не почувався ані цілковитим росіянином (за мовною ознакою), ані цілковитим українцем, хоча в особистісній сфері частіше позиціонує себе як українець (зокрема, пише українською власні вірші, прозу, переклади).

Зауважимо, що такий чинник, як вибір мови публічного мовлення, для Кримського далеко не завжди був засобом етнічної самоідентифікації, оскільки мова його друкованих творів часто визначалась тим, для кого призначався той чи той текст, де він друкувався, які можливості існували для вибору мови в певних умовах тощо.

Для виявлення складного шляху національного самоусвідомлення Кримського в перший московський період його життя (до відрядження на Близький Схід) ми проаналізували деякі маркери ідентичності, які він сам вживав у науковому та епістолярному мовленні (статтях, рецензіях, листах). Йдеться передусім про займенники МИ та НАШ (НАШЕ).

Особливість цих одиниць полягає в тому, що вони не мають окресленого, зафіксованого у свідомості мовців лексичного значення, натомість наповнюються змістом у конкретних контекстах, оскільки саме в останніх виявляється референційна співвіднесеність цих займенників з екстралінгвальними об’єктами чи явищами. На відміну від займенника Я, який у певному контексті вказує лише на одну особу – на конкретного мовця, займенник МИ (якщо він не супроводжується у висловленні уточнювальними одиницями) позначає референційно невизначену групу осіб, до

якої мовець зараховує і себе. Як зауважує Борис Норман, при використанні МИ утворюється певний сукупний суб'єкт “я плюс хтось (не-я)” [Норман 2002, 219]. Цей сукупний суб'єкт буває як ситуативним, випадковим, так і психологічно чи концептуально важливим для самого мовця.

Займенники множини (МИ та НАШ) є непрямими маркерами включення мовця до певної неназваної групи, отже, вони кодують латентний зміст, що достеменно відомий лише самому мовцеві; інтерпретацію і розкодування цих маркерів має здійснювати слухач (читач), за винятком випадків, коли сам мовець конкретизує й окреслює цю групу (наприклад, *ми, кияни...*).

Свого часу Еміль Бенвеніст, видатний французький мовознавець ХХ ст., вперше виокремив та протиставив два типи вживання займенника першої особи множини (англ. WE, нім. WIR, італ. NOI, франц. NOUS тощо), які визначаються комунікативною ситуацією мовлення і прагматичними потребами мовця [Бенвеніст 1974, 267]. З одного боку, існує так зване інклюзивне МИ, яким мовець називає себе та свого ситуативного співрозмовника (“я плюс ти”); найвиразніший приклад інклюзивного МИ подав Редьярд Кіплінг у “Книзі джунглів”: *We are of one blood, you and I!* З другого боку, допустиме вживання й ексклюзивного МИ, куди не включається ситуативний співрозмовник. У такому разі сукупний суб'єкт “я плюс хтось (не-я)” дістає семантичне прирощення “не ти”, яке силою своєї невизначеності може набувати при інтерпретації широкої і неконкретної референції. У своїй статті Норман наводить багато прикладів того, як нерозрізнення ексклюзивного та інклюзивного МИ з боку суб'єкта мовлення, а також інформаційна неповнота висловлення з ексклюзивним МИ спричиняє комунікативні труднощі, непорозуміння та збої у спілкуванні [Норман 2002, 220–221].

Аналогічного змісту набуває в контекстах присвійний займенник НАШ (той, що належить НАМ, стосується НАС), причому його інтерпретація може потребувати значно більшої кількості інформації порівняно з процедурою встановлення референції займенника МИ. Річ у тому, що займенник НАШ (як і інші присвійні займенники) вводить у мовну конструкцію додатковий зміст нечіткої посесивності (“те, що я називаю **моїм**, належить **мені**”; “те, що я називаю **нашим**, належить **нам**”). Вираз “нечітка посесивність” тут означає, що її не слід сприймати буквально, як право власності певної особи на щось; посесивність може набувати різних форм залежно від того, який саме екстралінгвальний об'єкт марковано як МІЙ чи НАШ. Проте вона завжди відчувається носіями мови як вияв входження об'єкта в так звану “особисту сферу суб'єкта” (суб'єкта мовлення чи суб'єкта свідомості) – особливий фрагмент концептосфери, у якому суб'єкт зберігає пам'ять про щось особливе, близьке, пережите. До особистої сфери мовця, зазначає Юрій Апресян, “входить сам мовець і все, що йому близьке фізично, морально, емоційно чи інтелектуально” [Апресян 1995, 645]. Саме такі об'єкти чи явища можуть позначатися в мовленні індивіда іменними групами із займенниками МІЙ / НАШ.

Важливо також, що будь-яке МИ та НАШ передбачає формування уявної (часто ситуативної) спільноти, з якою мовець ототожнює сам себе шляхом декларування свого включення до неї. Для наукового дискурсу характерне використання інклюзивного МИ (“я плюс читач”) або так званого етикетного МИ однини (яке рівнозначне займеннику Я).

Для розуміння шляхів етнічної самоідентифікації Агатангела Кримського, осмислення його входження до уявних етнічних спільнот варто розглянути деякі вживання МИ та НАШ у його листах та наукових текстах 90-х років ХІХ ст., написаних спеціально для українців, що мешкали як в австрійській, так і в російській Україні. Мова листів і творів визначається тим, хто є їхнім адресатом².

Присвійний займенник НАШ у текстах Кримського цього періоду (здебільшого україномовних) часто сполучається з номінаціями **МОВА**, **СЛОВО**, **УКРАЇНА**,

ВІТЧИЗНА, КРАЙ, ЧАСОПИСЬ, ЛІТЕРАТУРА, ПОЕЗІЯ, ПИСЬМЕННИК(И), ПОЕ-Т(И), що є виразною ознакою використання цього займенника передусім для національно-культурної ідентифікації названих явищ. Комбінації з іншими іменниками трапляються спорадично, проте аналіз їхньої референції, як буде показано нижче, також вкрай важливий для розуміння самоідентифікації автора.

Аналізуючи типові вживання, можна помітити, що в них відбивались передусім географічно-політичні ознаки адресата певного тексту чи місця його друку (Російська імперія чи Австро-Угорщина), а крім того, локалізація самого Кримського (в межах Російської імперії: Москва чи Київщина) на момент написання того чи того тексту. Для уточнення референції іменної групи Кримський часто вживає географічні номінації (*Вкраїна, Галичина, Австрійська Україна, Росія*) чи назви етнічних угруповань та їхніх мов, поширені в той час (*великороси, малороси, українці, малоросійська мова* тощо).

МИ і НАШ використовуються в молодого Кримського як в інклюзивному, так і в ексклюзивному змістах. Інклюзивне МИ (“я плюс адресат”) потрібне для створення ефекту єдності, солідарності в межах вказаної референтної групи; однак, як ми покажемо далі, Кримський нечітко осмислює такі конструкції і часто вживає мовні групи з іншим, ексклюзивним МИ, яке (з позиції адресата повідомлення) має інше семантичне навантаження (ексклюзивне МИ протиставляє, а не єднає мовця та його адресата).

Зокрема, у листі 1891 р. до проф. Огоновського, що живе у Львові, двадцятилітній Агатангел пише з Москви: “Як я був радий, одержавши лист од Вас! Взагалі письмо од галицького діяча робить на українця якість любе... вражіння, бо заразисінько родить згадку про той вільний куток *нашої вітчизни*, де *наше слово* лунає на волі, а не в цупких московських кайданах” [Епістолярна спадщина... 2005, 41]. З одного боку, знаходимо тут локально-географічне протиставлення *галицький діяч / українець*, а з другого – бачимо, як це протиставлення одразу знімається вживанням *вільний куток нашої вітчизни* та *наше слово*. Отже, Кримський вибудовує інклюзивну групу (“я плюс адресат”), яка має засвідчити відчуття його національної належності до тієї ж групи, куди входить Огоновський (“у нас одна мова та одна вітчизна, попри те що ми живемо в різних її частинах”). Але трохи нижче в тому ж листі займенник НАША формує групу інклюзивного МИ: “Я переписуюсь з декотрими галичанами і дуже дорожу тою перепискою, бо вона живіще нагадує про *нашу єдність* з Україною Австрійською”: тут сполучення *наша єдність* у контексті протиставлення Австрійській Україні (де й живе Огоновський) стосується лише референтної групи українців Російської імперії, з якої львівського професора, очевидно, виключено.

У тому ж 1891 р. Кримський пише декілька листів галичанину Володимирові Левицькому, редактору журналу “Зоря”. В одному з листів знаходимо звертання “дорогий мій земляче” [Епістолярна спадщина... 2005, 54], яке також є маркером етнічної єдності. Міркуючи про свої переклади Гафіза і про доцільність їхнього друку в Галичині, Кримський несподівано вдається до ексклюзивного НАША разом з іменем *Росія*: “Якщо Ви скажете, що цього поета поближче не знаєте, то я не здивуюсь (бо не знаю, як у Галичині, а в *нашій Росії* я ще не стрічав жодної людини, щоб тямилася східну поезію)” [Епістолярна спадщина... 2005, 46]. Нема підстав вбачати тут вказівку на *українську громаду Росії* (в одному з перших листів до Грінченка у грудні 1891 р. Агатангел вживає сполучення “ціла *наша* московська громада”, де має на увазі українців, що живуть у Москві). Пишучи Левицькому, автор не лише декларує своє входження до референтної групи осіб, що вважають себе громадянами Російської імперії, а й маркує входження Росії до своєї особистої сфери. Зауважимо, що пропуск займенника *нашій* при назві *Росії* нічого б не поміняв по

суті, проте його вживання підкреслило невходження адресата в референтну групу, з якою ідентифікує себе мовець, створило натяк на певний національно-політичний бар'єр між мовцем та адресатом.

У наступному листі до Левицького, де йдеться про друк у “Зорі” оповідання самого Кримського, останній вживає ексклюзивний маркер МИ з невизначеною референцією: «...*Ми всі* мусимо радіти, що “Зоря” знайшла редактора, котрий друкує спершу те, що є в теці кращого, а не дає переваги писанням осіб знайомих...» [Епістолярна спадщина... 2005, 47]. *Ми всі* стосується тут, очевидно, групи осіб, які не лише читають журнал “Зоря”, а й помічають у ньому позитивні зміни, що сталися з приходом нового редактора – Левицького. У такий спосіб Кримський, який до нестями кохався у формальній логіці, вдається до прихованих лестощів, припускаючи (а не доводячи) існування такої групи осіб і декларуючи свою солідарність із нею.

Листуючись із Франком, Кримський використовує маркери ідентичності значно обережніше і рідше, вживаючи передусім інклюзивне МИ / НАШ. Наприклад, про переваги свого перебування в Москві він зауважує: “...мені важно тільки, що я матиму... вольний доступ до всяких рідких східних книг і таким способом можтиму займатися орієнталістикою і запевне ж перекладами з східних мов *на нашу*” [Кримський 1973, 49]; з приводу своїх перекладів, що їх мав друкувати Франко, Агатангел питає: «На коли треба Вам прислати перший шматок із “Шах-наме”? ...а гарно воно виходить *нашою мовою!* Мені аж самому любо читати» [Кримський 1973, 156]. У листі 1892 р., після прочитання “Вибору поезій Гейне” у перекладі Франка, пише: “...уся книжка – цінне придбання *нашого письменства*. Я її скільки разів перечитав дуже залюбки” [Кримський 1973, 46]. Кримський часто називає галичанина Франка *українцем і земляком*: “Любо мені діставати од Вас листи: не звик я бачити між *українцями* людей, з котрими можна та варто було б балакати од щирого серця... Досі я дуже не любив листуватися з *земляками*” [Кримський 1973, 52]. Отже, вживаючи ці маркери, Кримський підкреслює свою єдність із Франком за етнічною ознакою.

Проте і в цьому листуванні можна знайти деякі дивні вживання займенника НАШ, який формує референтну групу так, що до неї не потрапляє адресат листа. Зокрема, у відповідь на прохання Франка знайти в Москві когось, хто міг би переписати рукописні тексти з московських архівів, Кримський відповідає: “...поки що не знаходю таких. *Нашим славістам* переписують старі манускрипти їхні жінки” [Кримський 1973, 170]. Безперечно, йдеться не про славістів України (припустімо, як-от Житецький), а про тих філологів, з якими Кримський контактував у Москві або принаймні був заочно з ними знайомий (безвідносно до їхньої національної належності). Отже, тут формується така референтна група, у якій Франкові місця нема.

Крім епістолярної спадщини Кримського, варто розглянути вживання тих самих маркерів ідентичності в наукових розвідках, призначених вже не для однієї особи (адресата), а для ширшого загалу читачів, здебільшого україномовних.

У 1891 р. Кримський дебютував у журналі “Зоря” з дописом “Наша язикова скрута і спосіб зарадити лихові”. Ця полемічна стаття стала відповіддю Грінченкові, який (під псевдо Василь Чайченко) в “народовському” часописі “Правда” негативно висловився щодо мови галицьких письменників, засміченої полонізмами, русизмами, діалектизмами тощо. Не вдаючись у сутність мовної дискусії між двома наддніпрянцями (про це пише Павличко [Павличко 2000, 240–241]), звернімо увагу на зміст маркерів належності до “МИ-групи”, які вживає Кримський у своєму дописі³.

Загалом у тексті статті є близько 60 випадків вживання займенників МИ / НАШ; ми не беремо до уваги ті фрагменти, де Кримський цитує когось іншого, а також випадки вживання дієслова 1-ї особи множини без займенника МИ.

Перший маркер *наша* з'являється вже в заголовку допису і викликає в читача природне питання: про чию ж мовну скруту йдеться? Далі текст просто рясніє особовими та присвійними займенниками множини 1-ї особи. Другий і третій займенник *наш* автор вживає в першому ж реченні: “Здасть ся, що ніякого року так багацько не товкувало ся та спорило ся в **наших** часописах про чистоту **нашої** мови, як тепер”. Щоб визначити референцію цих одиниць, треба звернутися до подальшого тексту: “Ну, та й добалакали ся! Себе не попересьвідчували, а за те москальофілям дали повне право глузувати з **нас**, радіти **нашій** незгоді”. Тут автор заявляє про існування двох протиставлених груп, лише одна з яких дістає номінацію за своєю політичною орієнтацією (*москальофілі*), звідки випливає, що інша група (власне, “МІ-група”) – не “москальофілі”. Читач довідується, що в середовищі МІ-групи нема згоди (отже, виділяються ще як мінімум дві неокреслені референтні групи). Оскільки розвідка надрукована у Львові, можна припустити, що “**наші** часописи” – це ті, що видаються у Львові, причому “**нашою** мовою”. Однак питання про “нашу мову” залишається для читача відкритим, адже Грінченко в базовому тексті протиставляє мову російської України і мову Галичини.

Подальший текст, що також містить займенник МІ, розкриває деякі опозиції, пов'язані з “мовами” (існує як “галицька мова”, так і “малорусский язык”) і з друкованими виданнями Галичини, що виражають протилежні позиції: «“Галицька Русь” ще в 140-ім ч. злорадно кепкувала з “самостійників”, але-ж навряд чи снило ся їй хоч у сні, що **сами ми** дамо їй в руки таку зброю, як оце недавно в “Правді”. І от... “Галицька Русь” залюбки передруковує під заголовком “Недорозум'їня сепаратистовъ” – всеньку допись В. Чайченка... доводить на підставі її, що українці вважають галицьку мову за “карикатуру малорусского языка”».

Використане позначення “МІ-групи” (...**сами ми** дамо їй в руки таку зброю...) не дає підстав точно зрозуміти, з ким солідаризується автор; єдиний натяк можна вбачати в референційно невизначеному іменнику *самостійники*.

У двох наступних абзацах автор не використовує жодних маркерів МІ-групи, аж до питального речення “Справді-бо, що **ми** знаходимо в більшості наших теперішніх віршів?” Оскільки далі цитуються два фрагменти недолугих віршованих опусів із галицького журналу “Зеркало” за 1890 рік, займенник *ми* (*ми самі*) слід розуміти як такий, що стосується Галичини, отже, автор включає себе до референтної групи осіб, так чи інакше причетних до цієї території. Те саме спостерігаємо у вербальній характеристиці *наших поетів*: “а сучасні **наші поети** навіть пересьпівати їх не зугарні!” А далі ще раз вживається та ж форма ідентифікації: “при такім стані **нашої поезії**...” Отже, *наша поезія* і *наші поети* – це поети не російської України, а галицькі; тут автор включає себе в “МІ-групу”, яка, з його погляду, має негативні якості.

Займенник МІ (*ми знаходимо*) можна інтерпретувати як “я плюс будь-яка особа, що читає сучасні вірші, надруковані в певних журналах”. Це *ми* загалом не править маркером національної чи іншої ідентифікації. Отже, початок полемічної розвідки Кримського свідчить, що займенники МІ і НАШ вживаються переважно як маркери входження автора в одну референтну групу з читачем і стосуються галицьких поетів та їхніх віршів, а також галицьких часописів.

Наступне МІ вжите автором у реченні, де йдеться про вірші Юрія Федьковича: “та й у **нас** поезії Федьковича, повні безлічі льокалізмів не тільки в засобі слів, але й у формах граматичних, те-ж читають ся, хоч-би іноді й зо словником”. Мовний знак у *нас* можна інтерпретувати двома способами: або як “у Галичині”, або як “на теренах Російської імперії”. У подальшому тексті Кримський на певний час перестає використовувати маркери МІ і НАШ, натомість вживає точні позначення *галицькі поети*, *галицькі вірші*, *галицьке нарiччя*, *галичани*, а також номінації *українці*: “**Українці** можуть читати **галицькі** вірші та й читають, коли ті вірші того варті своїм змістом”.

При переході до обговорення мови, якою написані вірші галицьких поетів, автор однозначно визначає референцію “МИ-групи”, не залишаючи читачу жодних сумнівів: “Інакше стоїть діло з польщиною: вона мабуть чи не всім Галичанам **така сама рідна, як у нас російщина**, а найчастіше вона була за-для інтелігенції навіть ріднішою, ніж рущина, чи українщина”. Вираз *рідна, як у нас російщина* маркує побудовану автором ексклюзивну “МИ-групу”: оскільки цю статтю написано для галичан, для яких російська мова загалом не є рідною, автор декларує свою єдність із тією групою, куди галичани не входять, і в такий спосіб протиставляє себе своїм читачам за етнічною ознакою. Крім того, для Кримського, який вважав, що саме мова визначає етнічну належність, це твердження рівнозначне зарахуванню себе до росіян.

У подальшому тексті автор звертається до різних лексичних “одмін” української мови, тобто до фактів місцевих говірок Волині, Поділля, Київської та Херсонської губернії, що дає змогу чітко встановити референцію займенника НАША. Крім того, вживання географічних маркерів (*галицька, буковинська мова, народ в закордонній Україні*) створює окреслені референтні групи за мовною ознакою: “Міні трапляли ся такі пригоди: присвячуючи довший час студіюванню **нашої мови**, я не міг, природно, залишати й галицької та буковинської. Джерелами я мав Головацького та Федьковича, – се-б-то міг бути певним, що народ в закордонній Україні саме отак і говорить; от і я був прийшов до смутного заключення, що галицька мова має **силу одмін од нашої**, бо, мовляв, у ній багацько є слів, яких і сам я не чув, і в українських писателів не читав”. Перший вираз (*студіювання нашої мови*) вказує на українську мову на всій території її поширення, включно з Галичиною та Буковиною. Проте друге сполучення з маркером НАША в тому ж реченні (*одміни од нашої мови*) інтерпретується лише як “мова українців Російської імперії”. Те саме й далі: «В **Галичині** російського впливу чей-же нема, а польський сильний, **в нас же** навпаки; тим-то **Україна** може служити міркою “польонізмів”».

Подвійне навантаження маркера МИ / НАШ (стосовно мови) зберігається у Кримського до кінця статті: йдеться або про мову російської України, або про українську мову загалом (у Кримського для неї також вжито вирази *мова всієї Руси-України; спільна, літературна русько-українська мова*). У деяких випадках питання референції займенникових груп з МИ і НАШ розв’язати можна лише гіпотетично. Приміром, при обговоренні ідеї створення російсько-українського словника, до роботи над яким, як вважає автор, охоче пристали би й галичани, Кримський пише: “Отакечки придбали-б **ми** словник, за котрий сьміливо можна було-б сказати, що він є праця цілої України”. Тут МИ розкривається однозначно як інклюзивне (“я плюс читач плюс всі українці”). Подальший текст, що продовжує ту саму тему, звучить так: “Всі **ми** дуже балакаємо про потребу праці за-для України та жалкуємось тільки, що **нам** не вільно нічого робити. Але-ж от праця цілком льояльна, за неї жадна поліція не могтима **до нас** причепити ся!” Оскільки ця стаття друкується в Галичині, можна припустити створення тут інклюзивної “МИ-групи” (“я плюс читачі”), однак натяки на поліційне переслідування за українську діяльність радше свідчать про те, що МИ стосується українців Російської імперії, тож допустимо вважати, що автор будує ексклюзивну “МИ-групу” і виключає з неї своїх галицьких читачів (“ми, українці в Росії, могли би взятися до реальної справи на користь України”).

Отже, аналіз референції займенників першої особи у цій статті показує, що Кримський починає з інклюзивного МИ / НАШ, а закінчує переважно ексклюзивним вживанням цих займенників. Однак у будь-якому разі всі референтні групи з МИ і НАШ у цій статті стосуються саме українців чи української мови.

У 1895 р. Кримський пише велику критичну рецензію на дисертацію Франка “Іван Вишенський і його твори” та дебютує з нею в російськомовній “Киевской

старине”. У рецензії використано значно менше маркерів-займенників, ніж зазвичай у тогочасних текстах Кримського, зате можна зауважити вживання доволі нечітких етнічних та географічних номінацій: самого Вишенського автор називає то *русином*, то *малорусским монахом*, то *нашим проповідником*, а українські землі, де Вишенський народився і жив, позначає як *Русь*, *Южная Русь*, *Малороссия*. Звернімо увагу на один мовний пасаж Кримського щодо рецензованого дослідження, що трапляється на самому початку рецензії: “...Вышла докторская (т. е. магистерская *по-нашему*) диссертация Ивана Франка” [Крымский 1895, 213]. Пояснюючи читачам журналу статус наукової праці Франка, Кримський декларує своє входження в референтну групу НАШ, яка відповідає ексклюзивному МИ, куди не може входити Франко. Тут ідеться вже не про мовно-етнічний маркер, а про формально-політичний: Кримський фізично перебуває в Росії, друкує свою працю на її теренах, у Києві. Вжите в ній *по-нашему*, як би воно не видавалося комусь випадковим і несуттєвим, слугує знаком відмежування Кримського від Франка, проводить між ними невидиму межу. На тлі загальної негативної оцінки дисертації про Вишенського з боку Кримського, а почасти і її нищівної критики цей маркер може набувати й глибшого, особистісного, змісту. Цікаво, що в листі до Франка після виходу рецензії в “Киевской старине”, у листопаді 1895 року, Кримський звертається до свого адресата словами “*колишній мій приятелю*” [Крымский 1973, 208], натякаючи в такий спосіб на можливий розрив між ними.

Вже наступного року, коли стосунки між Франком і Кримським у їхньому листуванні знову стали товариськими, Кримський друкує у двох числах “Зорі” рецензію на Франків переказ арабської казки. Він починає з такої характеристики автора: “Високий несумнівний Франків талан, признаний уже й поза границями *нашого краю*, поклав свою блискучу печать і на тім ніби дитячій писаню” [Крымский 1896а, 376]. Розшифрування вжитої тут номінації “наш край” може поставити уважного читача в глухий кут: якщо “наш край” розуміти як позначення Російської імперії, де в той час живе сам Кримський, то дістаємо ексклюзивну “МИ-групу”, з якої виключено галицьких читачів журналу (навіть чи саме до цього свідомо прагнув автор). Якщо йдеться про державу, де живе Франко, тобто Австро-Угорщину, то у Кримського нема підстав ідентифікувати з нею себе. Залишається лише потрактувати “наш край” як певну географічну територію, яку займають етнічні українці і яка має певні “границі”; у такому разі Кримський об’єднує в одну референтну групу себе, Франка, галицьких, київських, московських та всіх інших читачів “Зорі”. Вираз “поза границями нашого краю” може дістати лише дуже широку і неконкретну мовно-географічну інтерпретацію, щось на кшталт “світової слави”.

Інша розвідка Кримського, на яку ми також звернули увагу в контексті використання маркерів належності до групи, має назву “Східні ймення в билинах”; Кримський написав її 1895 р. для журналу “Житє і слово”, однак стаття довго залишалась у рукописі і була оприлюднена лише в Києві 1928 р. [Крымский 1928, 154–158]. Маркери МИ / НАШ використовуються вже в перших реченнях, у контексті інтерпретації билин російськими дослідниками: “Всякі спроби сконстатувати в билинах можливий східний вплив зустрічає **російська наука** з неприхованою неприхильністю. **Люди** наче забувають, що тюрки (обри, хазари, печеніги, торки, кумани-половці, татари...) були віковичними сусідами **нашої землі**, часом панували **над нами**, часто браталися з **нами**” [Крымский 1928, 154]. І далі: “Епос тих кочівників, які колись жили на **нашому півдні**, до нас не дійшов (те, що ми знаходимо в **наших літописах** – або невеликі уривки, або глухі натяки)” [Крымский 1928, 155]. Займенникові групи вказують на певну географічну територію, де колись жили ті люди, з якими автор ототожнює і себе (*наша земля*), причому актуально ця територія маркована автором як *наш південь*. Номінації *південь* та *південний* у поєднанні з *Русь / Россия*

у великодержавному російському наративі добре відомі (згадаймо хоча б “Записки о Южной Руси” Пантелеймона Куліша, що вийшли 1856 р.); вони дають змогу чітко вказати на той центр, щодо якого Наддніпрянська Україна з її літописами стає “півднем”. По суті, Кримський тут обирає (очевидно, несвідомо) позицію не просто росіянина, російського вченого, а носія великодержавної імперської ідеології, який вкладає в опозицію “наше – чуже” сенс “російське – тюркське”.

Проаналізовані факти дають змогу дійти певних висновків.

В ієрархії цінностей молодого Кримського одне з найпріоритетніших місць посідало національне почуття, яке на той час ще не набуло остаточних, усталених форм і змістів. Оскільки для Кримського питання етнічної належності не було однозначно детерміноване генетичними чинниками, він мав розв’язувати його шляхом раціонального чи емоціонального вибору. Як ми знаємо, він був людиною вкрай емоційною, отже, сфера *ratio*, яка домінувала при розв’язанні наукових проблем, поступалась у нього перед сферою *emotio*, коли справа стосувалася внутрішніх аспектів його буття, зокрема й національної ідентифікації.

Одним з важливих способів виявлення власного самоусвідомлення для суб’єкта мовлення є вживання займенників МИ / НАШ, бо саме вони слугують маркерами його солідаризації з певною групою. Ця група може будуватися на основі соціальної, етнічної, локальної, професійної, мовної, сімейної чи якоїсь іншої ознаки, мати постійний чи ситуативний характер. Найбільш прийнятними в аспекті досягнення комунікативних завдань є формування інклюзивних “МИ-груп”, куди входить як сам мовець, так і його потенційний адресат. Побудова ексклюзивних “МИ-груп”, з яких адресата виключено, може сигналізувати про свідоме чи несвідоме прагнення мовця протиставити себе адресату, продемонструвати свою опозиційність чи навіть повне відчуження від нього.

Ми проаналізували деякі тексти молодого Кримського, написані ним передусім для українців: статті призначались здебільшого для галицьких журналів (які поширювались і в російській Україні), а листи було адресовано галицьким культурним діячам. Будуючи форми мовної взаємодії з адресатами, Кримський сам обирав міру індивідуалізації своїх текстів та способи вираження в них власних уподобань, передусім культурно-національних. Адресати цих текстів (конкретні люди чи уявні групи) за певними мовно-етнічними ознаками були подібні до самого Кримського (вважали себе українцями, вживали українську мову), а за іншими ознаками того ж параметра від нього відрізнялися (жили на території іншої держави, були носіями інших “одмін” української мови). У таких умовах формування “МИ-груп” загалом ускладнене, а у випадку текстів авторства Кримського воно набувало дуже специфічних виявів у зв’язку з тим, що його національне самовідчуття перебувало у стадії формування і залежало від рівня емоційної напруги. Як ми бачили, Кримський міг включити себе й адресата у спільну референтну групу за національною ознакою (вживаючи інклюзивне МИ / НАШ), проте в тому самому тексті вживав маркери референтної групи так, що той самий адресат з неї виключався (ексклюзивне МИ / НАШ). Ще складніший вигляд має самоідентифікація Кримського в тих текстах, де він будує невизначені референтні “МИ-групи” без адресата, залишаючи читачеві самому розбиратися, що може означати вираз *наша мова* чи *наш край*. Трапляються й випадки, коли Кримський ідентифікує себе за мовною чи етнічною належністю з росіянами, що може видаватися дивним на тлі його декларування неприйняття всього російського. Однак вживання мовних маркерів групової ідентифікації, яке часто відбувається в мовців несвідомо, може бути більш показовим, ніж задекларовані вподобання.

Цікаво, що не у всіх текстах молодого Кримського того ж часу однаковою мірою представлено вживання займенників МИ / НАШ. Наприклад, їх нема у приватних

листах до Михайла Павлика, у багатьох рецензіях, написаних для “Киевской старины”, а тим більше в суто наукових розвідках, як-от “Очерк развития суфизма до конца III века хижры”, де знаходимо лише строге наукове МИ. Власне, сам факт використання займенників першої особи множини МИ / НАШ є для Кримського виявом особистісного ставлення до того, що (або кого) він обговорює.

Загалом слід зазначити, що характер використання Кримським мовних маркерів ідентичності – займенників включення до групи – не є хаотичним і випадковим; їхнє вживання відбиває складний шлях еволюції національного самовідчуття видатної особистості в умовах відсутності національної держави та загальнонаціональної мови.

¹ Тут буде доречно згадати відомий цикл Кримського про трагічну дилему між коханням і національним почуттям під назвою “Сам своє щастя розбив”, де є такі рядки:

*Все жертвую для тебе, краю мій!
Не зрадник я. я весь на віки твої!..
А чи пізнає хтось, мій рідний краю,
Що я себе на вітар твої складаю!* [Кримський 1923, 119].

² Очевидно, опускаємо всі випадки, де автор вдається до строго наукового МИ, на кшталт конструкцій “Отакий зміст Франкової поеми... Ми силувалися переказати її як найкольоритніше” [Кримський 1896а, 378].

³ Подаємо статтю за передруком із “Зорі”, див.: [Кримський 1891], оскільки той текст, що його включено в 3-й том радянського видання праць Кримського, містить деякі купюри у важливих місцях. Орфографію оригіналу частково зберігаємо.

ЛІТЕРАТУРА

Апресян Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира // Апресян Ю. Д. **Избранные труды**. Т. 2. Интегральное описание языка и системная лексикография. Москва, 1995.

Бенвенист Э. **Общая лингвистика**. Москва, 1974.

Василюк О. Д. Агатангел Кримський як учень і вчитель (за даними епістолярію) // **Східний світ**, 2014, № 4.

Епістолярна спадщина Агатангела Кримського. В 2-х т. Т. 1 (1890–1917). Київ, 2005.

Корольов Г. “Что такое современное украинство?": Агатангел Кримський про націю, космополітизм і федералізацію // **Український історичний збірник**. Вип. 18. 2015.

Кримський А. Наша мовна скрута і спосіб зарадити лихові // **Зоря**, 1891, № 24. URL: <https://zbruc.eu/node/57497> (дата звернення: 12.03.2021).

Кримський А. За ким стоїть Україна? // **Народ**, 1893, № 14.

Кримський А. **Повістки і ескізи з українського життя**. Коломия – Львів, 1895.

Кримський А. Рец. на “Абу-Казимові капці”. Арабська казка. Переробив І. Франко // **Зоря**, 1896а, № 19.

Кримський А. Рец. на “Абу-Казимові капці”. Арабська казка. Переробив І. Франко // **Зоря**, 1896б, № 20.

Кримський А. **Пальмове гілля. Екзотичні поезії. Ч. 1 (1898–1901) й Ч. 2 (1903–1908)**. Вид. 3-тє. Київ, 1923.

Кримський А. Про східні ймення в билинах // Кримський А. **Розвідки, статті та замітки**. Київ, 1928.

Кримський А. **Ю. Твори в 5-и томах**. Т. 5, кн. 1: Листи (1890–1917). Київ, 1973.

Крымский А. Иоанн Вышенский, его жизнь и сочинения // **Киевская старина**, 1895, № 9.

Норман Б. Ю. Русское местоимение *мы*: внутренняя драматургия (The Russian Pronoun *Мы*: Its Internal Dramatics) // **Russian Linguistics**. Vol. 26, No. 2. 2002.

Павличко С. **Націоналізм, сексуальність, орієнталізм**. Складний світ Агатангела Кримського. Київ, 2000.

Свідзинський А. В. **Синергетична концепція культури**. Львів, 2013.

Шеремета Ю. А. Агатангел Кримський та ідея “України”: реконструкція національного і політичного самоусвідомлення // **Проблеми історії України XIX – початку XX ст.** Вип. XIV. Київ, 2008.

REFERENCES

- Apresyan Yu. D. (1995), “Deyksis v leksike i grammatike i naivnaya model’ mira”, in Apresyan Yu. D., *Izbrannyye trudy*, Vol. 2: Integral’noye opisaniye yazyka i sistemnaya leksikografiya, Shkola “Yazyki russkoy kul’tury”, Moscow, pp. 629–650. (In Russian).
- Benvenist E. (1974), *Obshchaya lingvistika*, Progress, Moscow. (In Russian).
- Vasylyuk O. D. (2014), “Ahatanhel Kryms’kyu yak uchen’ ta vchytel’ (za danymy epistolyariyu)”, *Shidnij svit*, No. 4, pp. 65–70. (In Ukrainian).
- Epistolyarna spadshchyna Ahatanhela Kryms’koho (1890–1941): in 2 vols* (2005), Vol. 1 (1890–1917), A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine, Kyiv. (In Ukrainian).
- Korol’ov H. (2015), “‘Chto takoe sovremennoe ukraynstvo?’: Ahatanhel Kryms’kyu pro natsiyu, kosmopolityzm i federalizatsiyu”, *Ukrayins’kyi istorychnyy zbirnyk*, Issue 18, pp. 338–351. (In Ukrainian).
- Kryms’kyu A. (1891), “Nasha yazykova skruta i sposib zaradyty lykhovi”, in *Zorya*, No. 24, pp. 472–476, available at: <https://zbruc.eu/node/57497> (accessed Mart 12, 2021). (In Ukrainian).
- Kryms’kyu A. (1893), “Za kym stoyit’ Ukrayina?”, in *Narod*, No. 14, pp. 126–128. (In Ukrainian).
- Kryms’kyu A. (1895), *Povistky i eskizy z ukraiyins’koho zhyttya*, Kolomyia and Lviv. (In Ukrainian).
- Kryms’kyu A. (1896a), “Rets. na ‘Abu-Kazymovi kaptsi’. Arabs’ka kazka. Pererobvy I. Franko”, in *Zorya*, No. 19, pp. 376–378. (In Ukrainian).
- Kryms’kyu A. (1896b), “Rets. na ‘Abu-Kazymovi kaptsi’. Arabs’ka kazka. Pererobvy I. Franko”, in *Zorya*, No. 20, pp. 399–400. (In Ukrainian).
- Kryms’kyu A. (1923), *Pal’move hillya. Ekzotychni poeziyi. Ch. 1 (1898–1901) y Ch. 2 (1903–1908)*, 3rd ed. Slovo, Kyiv. (In Ukrainian).
- Kryms’kyu A. (1928), “Pro skhidni ymennya v bylynakh”, in Kryms’kyu A., *Rozvidky, statti ta zamitky*, Drukarnya UAN, Kyiv, pp. 154–158. (In Ukrainian).
- Kryms’kyu A. Yu. (1973), *Tvory v 5-y tomakh*, Vol. 5, Book 1: Lysty (1890–1917), Naukova dumka, Kyiv. (In Ukrainian).
- Krymskyi A. (1895), “Ioann Vyshenskiy, ego zhizn’ i sochineniya”, in *Kiyevskaya starina*, No. 9, pp. 211–247. (In Russian).
- Norman B. Yu. (2002), “Russkoye mestoimeniye my: vnutrennyaya dramaturgiya (The Russian Pronoun My: Its Internal Dramatics)”, *Russian Linguistics*, Vol. 26, No. 2, pp. 217–234. (In Russian).
- Pavlychko S. (2000), *Natsionalizm, seksual’nist’, oriyentalizm. Skladnyy svit Ahatanhela Kryms’koho*, Osnovy, Kyiv. (In Ukrainian).
- Svidzyns’kyu A. V. (2013), *Synergetychna kontseptsiya kul’tury*, Afisha, Lviv. (In Ukrainian).
- Sheremeta Yu. A. (2008), “Ahatanhel Kryms’kyu ta ideya ‘Ukrayiny’: rekonstruktsiya natsional’noho i politychnoho samousvidomlennya”, in *Problemy istoriyi Ukrayiny XIX – pochatku XX st.*, Issue XIV, pp. 189–192. (In Ukrainian).

М. В. Жуйкова

Еволюція національної ідентичності Агатангела Кримського та мовні маркери *ми і наш*

Агатангел Кримський рано почав осмислювати свою етнічну належність; оскільки він виріс у російськомовному оточенні і рано виявив схильність до різних мов, то мовний чинник, як і генетична належність до етнічної групи, не міг визначати його національність. Українство Кримського стало результатом власного вольового вибору, який ґрунтувався не так на раціональних, як на емоційно-чуттєвих та естетичних підвалинах. Значну роль відіграв і психологічний чинник: у роки навчання в Києві Агатангел різко конфліктував зі своїм оточенням (як із вчителями та учнями, так і з батьками), що сприяло пошукам власної ідентичності.

Задекларована українська орієнтація Кримського не одразу набула певних усталених форм і змістів. На початку 90-х р. XIX ст., перебуваючи в Москві, він багато розмірковував

над питанням національної зради, ренегатства, шукав раціональну опору для свого українства, переживаючи при цьому відчуття спорідненості з обома мовами: українською та російською.

У текстах, написаних протягом 90-х р. XIX ст. й адресованих україномовним читачам як Галичини, так і Російської імперії, Кримський часто використовував займенники МИ / НАШ. Ці займенники слугують засобом ідентифікації мовця з певною реальною чи уявною групою людей. Інклюзивне МИ позначає групу “мовець плюс адресат”, тоді як ексклюзивне МИ маркує групу, у яку мовець не включає свого адресата. За характером референції займенникових груп з МИ та НАШ можна простежити, з ким і за якими ознаками ідентифікує себе мовець.

Кримський будував “МИ-групи” по-різному. У його текстах можна знайти вияви повної етнічної та мовної солідарності з адресатом (інклюзивна “МИ-група”), випадки вживання МИ / НАШ з невизначеною референцією, а також чимало ексклюзивних “МИ-груп”, які демонструють опозицію між автором та його читачем. Останнє може бути виявом несвідомого бажання Кримського протиставити себе та адресатів за певною ознакою (мовною, локальною, етнічною). Загалом слід зазначити, що характер використання Кримським мовних маркерів ідентичності не є хаотичним і випадковим; їхнє вживання відбиває складний шлях еволюції національного самовідчуття видатної особистості в умовах відсутності національної держави та загальнонаціональної мови.

Ключові слова: національне самоусвідомлення, Агатангел Кримський, мовні маркери ідентичності, займенники МИ і НАШ, інклюзивне та ексклюзивне вживання займенників

Стаття надійшла до редакції 29.03.2021